

Magyarország bíboros protektorátusa a 15–17. században (Áttekintés)

Tusor Péter

1. Koronabíborosok és bíboros protektorok

Az egyes államok és a pápaság kapcsolatainak alakulásában a modernitás hajnalán megkülönböztetett szerepe volt a Bíborosi Kollégiumnak. Az örökös tartományokra, magyar, cseh királyságaira és középkori előjogaira támaszkodó császár, továbbá az erősödő premodern államok sok tekintetben a Szent Kollégium tagjai révén igyekeztek befolyást gyakorolni az Egyházi Államra. Ily módon tudták legkézenfekvőbben hasznosítani kül- és belpolitikai céljaik mentén a római Szentszék soktényezős hatalmi potenciálját. Megkülönböztetett figyelemmel a konklávék kulcsfontosságú alkalmával, illetve mindvégig egy-egy pápa pontifikátusa során.¹

A Szent Kollégium személyi összetételének alakításában problémát jelentett az államok, avagy korabeli szóhasználattal a „koronák” számára, hogy a 15. század eleji reformszinódusok tervezetesei, határozatai ellenére a bíborosok kreálásában formálisan és *de iure* továbbra sem korlátozta semmi a pápai kompetenciát. A Bíborosi Kollégium internacionalizálásának a reformszinatokon megfogalmazott igénye egy Róma által – esetenkénti tiltakozásai ellenére, mint például V. Márton pápa (1417–1431) 1424/1425. évi rendelkezései² – hallgatólagosan tudomásul vett és *de facto* elismert, állandósuló jogszokás, a „koronabíborosi intézmény” kialakulása keretében vezetett a világi hatalmak befolyásának kikristályosodásához. E

¹ Készült az MTA-PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban, az *I Cardinali Protettori nell'Età Moderna (500-700) – The Cardinal Protectors in the Early Modern Age* c. nemzetközi projekt keretében. A Bíborosi Kollégium történetére máig alapvető: LIERDE, PETRUS CANISIUS VAN – GIRAUD, ANDRÉ: Das Kardinalskollegium. Aschaffenburg, 1965. (Der Christ in der Welt, XII/3.); GATZ, ERWIN: Das Kardinalskollegium. Überlegungen zur Geschichte des päpstlichen „Senates”. In: *Theologisch-praktische Quartalschrift*, 1986. 366–374. p.; bőséges bibliográfiával szélesebb körű könyvészet: WEBER, CHRISTOPH: Senatus Divinus. Verborgene Strukturen im Kardinalskollegium der frühen Neuzeit, 1500–1800. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, 1996. (Beiträge zur Kirchen- und Kulturgeschichte, 2.) 27–35., 539–478. p. A konklávék történetének bőséges újabb irodalmából ld.: PIAZZONI, AMBROGIO M.: Storia delle elezioni pontificie. Casale Monferrato, 2003.

² Az egész problémakört: a Kúria és benne a bíborosi kollégium megreformálására irányuló konciliarista elképzeléseket kifejti: STRNAD, ALFRED A.: Konstanz und der Plan eines deutschen „Nationalkardinals”. Neue Dokumente zur Kirchenpolitik König Siegmunds von Luxemburg. In: Das Konzil von Konstanz. Beiträge zu seiner Geschichte und Theologie. Hrsg. Franzen, August von – Müller, Wolfgang. Freiburg–Basel–Wien, 1964. 397–408. p. Egy példa: „Quod de singulis regionibus, non autem una duabus aut tribus solum, ut hactenus consueverunt, cardinales assumantur, sed ut debeant ad minus XXIV de Christianitate.” Vö.: VINCKE, JOHANNES: Zu den Konzilien von Pepiquan und Pisa, In: *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*, 1955. 91–94. p.

jogszokás kvázi alkalmankénti érvényesülése, vagyis, hogy a pápa eleget tett-e egy adott személy bíborosi kinevezésére tett uralkodói *commendation*nak (amelyet a 17. században a püspökkinevezésekhez hasonlóan már rendre szintén *nominatio*nak neveznek), avagy nem, az elsősorban a mindenkori itáliai és európai politikai viszonyoktól függött. Ez az esetlegesség vált a főkegyúri jogok körüli vitáknál is permanensebb problémák, élesebb konfliktusok forrásává.³

A nemzeti, állami érdekek képviselőjének jogilag rendezett és állandó formáját – köztes megoldásként – a bíboros protektorok teremtették meg. A protektorátus szórványos korábbi előzmények után ugyancsak a XV. században elterjedő intézménye arra nyújtott lehetőséget, hogy az egyes államok a bíborosi kollégium – és itt a lényeg – már meglévő tagjaiból hivatalosan megbízzanak valakit, hogy a Kúriában pártfogolja egyházi (és sokszor politikai) ügyeiket. A bíboros protektor személye tehát nem esett egybe feltétlenül az uralkodók kívánságára kinevezett, és gyakran nem is Rómában tartózkodó bíborosokéval, jóllehet ennek elérését világi részről sokszor célul tűzték ki, s olykor meg is valósították. A bíboros protektorok megbízatását a kezdeti pápai és zsinati tiltások után a Szentszék fokozatosan elismerte.⁴ Működésük a kúriai ügymenet szerves részévé vált, mint például az uralkodók által kinevezett püspökök pápai megerősítésének (pontosabban provízióinak) megszerzésében.⁵ Történeti folyamatában és

-
- ³ Részleteiben a fentieket ld.: TUSOR, PÉTER: Prolegomena zur Frage des Kronkardinalats. In: *Archivum Historiae Pontificiae*, 2003. 51–71. p. (továbbiakban: TUSOR, 2003.); angol nyelven rövidítve: The Baroque Papacy (1600–1700) Viterbo, 2016. 243–251. p.; 17. századi Habsburg bíboros nevezésekre/ajánlásokra: Uő: Kardinalsnominierungen der Habsburger im 17. Jahrhundert. In: *Römische Historische Mitteilungen*, 2013. [2014.] 271–322. p. (továbbiakban: TUSOR, 2013.); Uő: A magyar koronabíborosi és bíboros protektori „intézmény” kialakulása és elhalása a XV–XVI. században. In: Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Neumann Tibor. Bp.–Piliscsaba, 2004. 291–310. p.
- ⁴ STRNAD, ALFRED A.: Aus der Frühzeit des nationalen Protektorates der Kardinäle. In: *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*, 1964. 264–271. p. (továbbiakban: STRNAD, 1964.), 265. p.; COTTA-SCHOENBERG, MICHAEL VON: Cardinal Enea Silvio Piccolomini and the Development of Cardinal Protectors of Nations. In: *Fund og Forskning*, 2012. 49–76. p., küln. 52–56. p.
- ⁵ A protektorátus intézményének monografikus feldolgozása a bíborosprotektorok archontológiájával: WODKA, JOSEF: Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie. Innsbruck–Leipzig, 1938. (Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom, 4/1.) (továbbiakban: WODKA, 1938.) Wodka a német vonatkozásokat két újabb tanulmányban részletezte: Das Kardinalsprotektorat deutscher Nation und die Protektorate der deutschen nationalen Stiftungen in Rom. In: *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*, 1944. 301–322. p.; Deutschordeprotektorat und Protektorat deutscher Nation. In: *Uo.*, 1947. 318–325. p.; a protektorátus kialakulásához újabb adatok (Luxemburgi Zsigmond megbízása 1425-ből, illetve 1432-ből Branda da Castiglione bíboros részére a német ügyek képviselőjére): STRNAD, 1964. 264–271. p.; STELZER, WINFRIED: Zum Kardinal-Protektorat der deutschen Nation am Beginn des 16. Jahrhunderts. In: *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*, 1969. 461–466. p.

összefüggéseiben értékelve az egyes államok bíboros protektorátusának kifejlődése egy, a 16. század elejére a koronabíborossággal ellentétben kánonjogilag intézményesült kompromisszum, melyet az V. Lateráni Zsinat is jóváhagyott.⁶ Az intézmény tényleges működéséről szórványos előzmények után az utóbbi időben tudunk meg egyre többet.⁷ (Beleértve az egyes szerzetesrendek, illetve vallási társulatok, egyházi intézmények, például kollégiumok, továbbá városok protektorátusát is, ezek azonban nem tartoznak vizsgálatunk körébe.)⁸

Koronabíborosság és bíboros protektorátus: a késő középkori, illetve már premodern államok két, egymástól elválaszthatatlan eszköze a római Kúriára gyakorolt befolyás terén. Az alábbi tanulmányban a bíboros protektorátus magyar vonatkozásait tekintjük át összefoglaló jelleggel. Célunk a 17. századra összpontosító részletesebb vizsgálatok felvezetése.

2. Magyarország bíboros protektorai a 15–16. században

a) A Hunyadi- és a Jagelló-kor

A bíboros protektorátus kezdeteinek egyik mozzanata Magyarországhoz kapcsolódik, amennyiben I. (Nagy) Lajos (1342–1382) király már a 14. század második felében a spanyol de la Jugée személyében a magyar és lengyel ügyek kúriai pártfogolására, előmozdítására egy külön bíborost

⁶ COTTA-SCHOENBERG, 2012. 59. p.

⁷ FABER, MARTIN: Frühneuzeitliche Kardinalprotektorate. Ein Projekt. In: *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*, 1999. 267–274. p.; UÓ: Scipione Borghese als Kardinalprotektor. Studien zur römischen Mikropolitik in der frühen Neuzeit. Mainz, 2005. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte, 204.) Egy említésre méltó korábbi kivétel: WILKIE, WILLIAM E.: *The Cardinal Protectors of England. Rome and the Tudors before the Reformation*. Cambridge, 1974.

⁸ Az egyes államok protektorátusait jóval megelőzte a szerzetesrendeknek már a 13. században kialakult patronálása: HOFMEISTER, PHILIPP: Die Kardinalprotektoren der Ordensleute. In: *Theologische Quartalschrift*, 1962. 425–464. p.; SIENA, BERNARDINO DA: Il cardinale protettore negli istituti religiosi specialmente negli ordini Francescani. Città del Vaticano, 1940.; FORTE, STEPHEN L.: The Cardinal-Protectors of the Dominican Order. Rom, 1959.; újabban: GIANNINI, MASSIMO CARLO: Politica curiale e mondo dei regolari: per una storia dei cardinali protettori nel Seicento. In: *Religione, conflittualità e cultura. Il clero regolare nell'Europa d'antico regime. Cheiron*, 2005. 43–44. 241–302. p. A városi protektorságra egy példa: STRNAD, ALFRED A.: Breslaus Kardinalprotektor an der römischen Kurie, vornehmlich im 16. Jahrhundert. In: *Archiv für Schlesische Kirchengeschichte*, 1971. 90–106. p. – A római egyházi intézmények feletti protektorságra ld. pl. a Collegium Germanicum et Hungaricum esetét: SCHMIDT, PETER: Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker. Zur Funktion eines römischen Ausländerseminars. (1552–1914) Tübingen, 1984. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, 56.) 22ss., 34ss. p. – A római egyházi kollégium protektorsága mind a mai napig funkcionálisan tovább él. A római Pápai Magyar Egyházi Intézet bíboros protektora a mindenkori esztergomi érsek. TÓTH, TAMÁS: *Il Pontificio Istituto Ecclesiastico Ungherese Roma*. Roma–Bp., 2017. 81. p.

bízott meg.⁹ Mátyás király (1458–1490) bizalmasa, az eredetileg a husziták elleni harc szervezésére pápai megbízatással 1467-ben Magyarországra küldött olasz ferences Rangoni (Veronai) Gábor egri püspök fő- és titkos kancellári tisztről lemondva azért tért vissza 1479-ben Rómába, hogy ott az addigi megbízott, Pedro Ferriz kardinális halála után koronabíborosként Mátyás érdekeit (*res et negotia nostra amicorumque nostrorum*) képviselje. A kúriai magyar pozíciók javításának célja motiválhatta a Magyarországon korábban esztergomi kanonokként és szintén pápai legátusként megforduló Simone da Montone patراسi érsek uralkodói ajánlását 1482-ben, amelyet a főpap időközbeni halála tett tárgytalanná. A dinasztikus jellegű koronabíborosi kinevezések közül Aragóniai János kapcsolódott be a kúriai magyar érdekképviselőbe.¹⁰

Rangoni Gábor, majd Aragóniai János, akik mindketten olaszok voltak, Pedro Ferriz bíboros feladatait vették át. Ferriz személyében – aki egyúttal az Aragóniai-ház és a német lovagrend képviselőjét is ellátta – Magyarország első tényleges bíboros protektorát azonosíthatjuk. „Minden ügyünket ő intézte a római Kúriában” – írta róla Mátyás király.¹¹ A protektori címet ugyanakkor sem ő, sem a két magyar koronabíboros, Veronai és Aragóniai nem viselhette az érvényben lévő pápai és egyetemes zsinati tiltások miatt. Mégis már klasszikus protektori feladatokat láttak el. Működésüket korhűbb kifejezéssel inkább a *promotor* kifejezésével illelhetjük, és a későbbi II. Pius, A. S. Piccolomini bíboros újonnan feltárt, hasonló tevékenységével állíthatjuk párhuzamba.¹²

Egyelőre nem konzisztoriális források, hanem Mátyás király levelei alapján a veronai származású Rangoni kardinális esetében pontosan adathozható közreműködése a magyar vonatkozású egyházi ügyek kuriális elintézésében: per bonyolítása, püspöki székek betöltése, kisebb felhatalmazások kieszaközlése.¹³ Hasonlóan hangsúlyos és jól adatolt politikai vonatkozású tevékenysége: a pápa szóbeli tájékoztatása, döntéseinek kedvező befolyásolása, a követek segítése, illetve konkrét követi megbízatások.¹⁴ Veronai gyakran csak abból a célból kapott tájékoztatást a magyar vonatkozású eseményekről, hogy állandóan naprakész információkkal rendelkezzen, s ezeket szükség esetén továbbadja, illetve saját belátása szerint hasznosítsa. „Ha bármi is történik a későbbiekben, íratni fogunk atyaságodnak, hogy ezt Szentséges Urunknak és a Bíborosi Kollégiumnak,

⁹ WODKA, 1938. 29. p.

¹⁰ A magyar koronabíborosokra a Hunyadi- és a Jagelló-korban ld.: TUSOR PÉTER: *Purpura Pannonica. Az esztergomi bíborosi szék kialakulásának előzményei a 17. században.* Bp.–Róma, 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/3.) (továbbiakban: TUSOR, 2005.) 43–49., 316–319. p. (angolul)

¹¹ „Omnia negotia nostra [...] agebat in Romana curia.” Hunyadi Mátyás király levele a német lovagrend nagymesteréhez. Buda, 1479. február 16. – Mátyás király levelei. Külügyi osztály. Kiad.: Fraknói Vilmos. II. köt. Bp., 1895. (továbbiakban: Mátyás-levelek, 1895.) 381–382. p., n. 243.

¹² COTTA-SCHOENBERG, 2012. 60–68. p.

¹³ Mátyás-levelek, 1895. 20. p., n. 15., 90–95. p., n. 54., 145–149. p., n. 81–84. 205–206. p., n. 110. 278–279. p., n. 165.

¹⁴ Uo., 21. p., n. 21. 65–69. p., n. 43. 70–72. p. n. 44. 131–132. p. n. 75. 152–153. p., n. 86. 212–214. p., n. 115. 214–217. p., n. 116. 237. p., n. 134. 247–248. p., n. 142. 266. p., n. 155.

valamint mindazon barátainknak, akiknek szükséges lesz, képviselni tudja” – olvashatjuk az uralkodó hozzá intézett sorait.¹⁵ Hatásosabb működése érdekében az uralkodó előírta számára, hogy folyamatosan Rómában tartózkodjon – az Örök Város időnkénti elhagyása mindig akut problémája volt a bíboros protektorok ténykedésének.¹⁶ Természetesen Rangoni is tudósította a budai királyi udvart a Kúriánál történekről.¹⁷

Mindez némileg kevesebb adat alapján az ugyancsak Rómában élő Aragóniai Jánosra is elmondható.¹⁸ Sőt az ő esetében konzisztoriális forrás alapján a klasszikus bíboros protektori feladat is igazolható, amennyiben IV. Sixtus (1471–1484) a kalocsa-bácsi széket az ő relációjára töltötte be 1481. február 16-án.¹⁹

Aragóniai János halála után már nem a magyar király ajánlására kinevezett „koronabíborosokat” találjuk a római magyar érdekképviselet csúcsain. Magyarországot az elkövetkező évtizedekben befolyásos, részben pedig magyarországi helyismerettel rendelkező bíborosok pártfoglalták. Tevékenységük már konzisztoriális iratok alapján is jól adatolható. Pápává választásáig Rodrigo Borgia, a római Szentegyház vicekancellárja 1587-től, majd 1492 és 1495, továbbá 1500 és 1502 között Giovanni Battista Orsini bíboros tűnik fel az aktákban – néhány alkalmi helyettes kíséretében²⁰ – és működik közre a magyarországi konzisztoriális beneficiumok betöltésében. Az első főpap, aki Magyarország protektori címét viselte, Pietro Isvalies (*cardinalis Reginiensis*) volt. Ő korábban éveken keresztül legátusként működött az országban, és a veszprémi püspökség, valamint több apátság birtokosa volt. Pápai kinevezése az ország protektorává, még pontosabban II. Ulászló király országainak protektorává (*regnum Hungariae et Bohemiae protector*) 1507. május 19-én kelt.²¹ A jogi aktus egy több évtizedes múltra visszatekintő gyakorlat kánoni szentesítésének tekinthető. Isvalies működése semmiben nem különbözött attól a tevékenységtől, melyet elődei: Feriz, Rangoni, D’Aragónia, Borgia és Orsini folytattak. Maga a kinevezés is még egy átmenet része a teljes körű kánonjogi intézményesülés felé. A Bázeli Zsinatnak a protektorságot tiltó rendelkezését majd csak az V. Lateráni Zsinat (1512–1517) fogja megváltoztatni.²²

¹⁵ „Si quid in posterum occurret, curabimus scribere paternitati vestrae, ut et haec et alia sanctissimo domino nostro et sacro reverendissimorum dominorum cardinalium collegio et aliis amicis, quibus opus fuerit, sciat declarare.” Uo., 230–231. p., n. 129. 42–45. p., n. 30. 188–189. p., n. 101. 195–198. p., n. 104. 198–199. p., n. 105.

¹⁶ Uo. 97–98. p., n. 56.

¹⁷ Pl.: uo., 221–222. p., n. 122.

¹⁸ Ld. az idézett források közül uo., n. 44. 54. 75. 81–84. 110; valamint uo., 224–225. p., n. 124., 238, n. 135. stb.

¹⁹ PÁSZTOR, LAJOS: Le cedole concistoriali. In: *Archivum Historiae Pontificiae*, 1973. 209–268. p., 250. p. 1584-ből egy általa kiállított *cedula consistorialis* is ránk maradt. (*Scardonon.*) Kiadva: Consistorialia Documenta de Regnis Sacrae Coronae Hungariae. Szerk.: Tusor Péter – Nemes Gábor. Bp.–Róma, 2011. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/7.) (továbbiakban: Consistorialia Documenta, 2011.) n. 4.

²⁰ Giovanni Arcimboldo és Giambattista Zeno. Consistorialia Documenta, 2011. n. 3, n. 5.

²¹ Kiadva: THEINER, AUGUSTIN: Vetera monumenta historica Hungariae sacram illustrantia. Vol. II. Roma, 1860. n. 778.

²² COTTA-SCHOENBERG, 2012. 60–68., 59. p.

1518-ban Giulio de'Medici bíboros lépett Isvalies örökébe. Medici Rodrigo Borgiánál is nagyobb befolyással rendelkezett a pápai udvarban, lévén nemcsak vicekancellár, hanem az uralkodó pápa, X. Leó (1513–1521) neposa is. Konzisztoriális ténykedése jól dokumentált, ő előtte folyt le az első, szövegében is fennmaradt magyar *processus informativus*.²³ Diplomáciai feladatairól is maradt fenn adat. II. Lajos király (1516–1526) az ország déli védelmi rendszerének kulcsa, Nándorfehérvár eleste után levélben kérte őt, mint „*verissimum regnorum nostrorum protectorem*”, hogy járjon közben a pápai udvarban Magyarország megsegítése érdekében a törökök ellen, és közvetítsen ugyanezen célból a császár és a francia király között. 1523-ban Medici személyében immár a második magyar bíboros protektor került a pápai trónra.²⁴

Utóda Giovanni Salviati kardinális lett, nőági Medici-nepos, aki 1520–1521-ben már többször helyettesítette a leendő VII. Kelemen (1523–1534) a konzisztoriális ügymenetben. Tulajdonképpen tehát viceprotektornak tekinthető, bár formális címéről egyelőre nem tudunk. Bár Joseph Wodka alapvető archontológiájából neve protektorként hiányzik,²⁵ konzisztoriális tevékenysége jól dokumentált, sőt egyházi jellegű pártfogó tevékenysége a konzisztóriumokon kívül is ismert: itáliai és magyarországi kisebb javadalmak elnyerésének segítése, a bullák hosszas és bonyolult kiállítási folyamatának támogatása, közreműködés a *servitium commune* elengedésében, illetve búcsú- és végrendeleti ügyekben. Politikai, diplomáciai tevékenysége hasonlóan jól adatolt. Képviselte II. Lajos érdekeit a török elleni védelem kérdésében, cseh és lengyel ügyekben. Belefolyt a Magyarországra küldött pápai segélyek folyósításának, ellenőrzésének részleteibe. Egészen páratlan módon a budai pápai nuncius, Giovanni Burzio neki is jelentett, méghozzá kifejezett pápai rendelkezésre, hogy a pápai udvar minél tájékozottabb legyen a magyarországi fejleményekről. Ebben Salviati magyar protektorsága mellett nyilván szerepet játszott pápai rokonsága is, mintegy előképeként a Farnese-korszakban kiépülő és a 17. század végéig tartó rendszernek, melyben a pápai diplomácia felügyelete a *cardinale nipote* egyik legfontosabb feladata.²⁶ Azt viszont egyértelműen magyar protektori feladatköréből vezethetjük le, hogy a budai királyi udvart ő maga is ellátta római és nemzetközi hírekkel, mint például Lorenzo Campeggio birodalmi legációjáról, vagy a madridi békéről.²⁷ Salviatit a

²³ Kiadva: Consistorialia Documenta, 2011. n. 20.

²⁴ Borgia, Isvalies és Medici protektorságának bemutatása részletes adatokkal: NEMES GÁBOR: Magyarország kapcsolatai az Apostoli Szentszéssel. (1523–1526) In: *Századok*, 2015. 479–506. p. (továbbiakban: NEMES, 2015.), 481–482. p. Fentebbi összefoglalásunk Nemes kutatásain alapul, aki katolikus egyetemi szemináriumunkon kezdett el foglalkozni a késő középkori római magyar érdekképviselet kérdésével, mely vizsgálatokat a Fraknói Kutatócsoport kereteiben folytatja.

²⁵ WODKA, 1938. 18–19. p. Csak konzisztórium alkalmi előterjesztéseit említi, 1520 és 1524 között.

²⁶ Vö. pl.: REINHARD, WOLFGANG: Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Konstanten. In: *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 1975. 145–185. p., 171–175. p.

²⁷ Protektori ténykedésére: NEMES, 2015. 482–483. p.

Magyar Királyság valódi protektorának tekinthetjük, még ha kinevező irata eddig nem is került elő.

A 15. század második felének, 16. század elejének vizsgálata azt mutatja, hogy Magyarország és a Bíborosi Kollégium kapcsolatai messzemenően tükrözik az ország korabeli hatalmi állását, a nemzetközi politikai rendszerben elfoglalt helyét, melyet nagyban erősített geostratégiai fontossága az oszmán terjeszkedéssel szembeni küzdelemben. Sőt a pápai udvar precedencialistáin elfoglalt, nem túl előkelő helye alapján felülreprezentáltak is mondható.²⁸ A bíboros protektorok egy kiterjedt római magyar jelenlét, illetve kapcsolati háló legfelső szintjét jelentették. A többi szint, a hosszabb-rövidebb ideig az Örök Városban tartózkodó királyi követekből, püspöki, káptalani, szerzetesrendi – magyar és főként olasz nemzetiségű – állandó és alkalmi ügyintézőkből, ügyvédekből, elenyésző számú kúriai tisztviselőből és szépszámú egyházi és világi szupplikálókból, zarándokokból, valamint az egyedül jelentősebb számúnak mondható pálos közösségből összetevődő késő középkori magyar jelenlét, Rómában a kor viszonyai között teljesnek mondható.²⁹ E teljességnek további bizonyítéka, hogy már 1475-ben Mátyás IV. Sixtustól a magyar pálosok részére egy külön rendi bíboros protektor (*protectorem et advocatum*) kijelölését kérte.³⁰ A magyar alapítású pálos rend protektorátusának – vagyis a szerzetesrendi bíboros protektorátusok egyetlen érdemi magyar vonatkozásának – vizsgálata külön kutatást igényel.

b) A 16. századi új status quo és következményei (Az osztrák örökös tartományok protektorátusa?)

A középkori magyar állam történetére gyors végpontot tett az 1526. évi mohácsi csatavesztés. Nem II. Szulejmán győzelme volt az igazán tragikus, hanem az azt követő kettős királyválasztás, Szapolyai I. Jánosé (1526–1540) és Habsburg (I.) Ferdinándé (1526–1564), valamint az elhúzódó polgárháború. A politikai pozícióvesztés, az oszmán térnyerés és az ország három részre szakadása a Bíborosi Kollégiumhoz fűződő kapcsolatokon is éreztette hatását.³¹ Mohács után nemcsak Szapolyai János, hanem a Marti-

²⁸ Vö. LAKATOS BÁLINT: Ordo regum. Precedencialisták a pápai udvarban és a magyar király rangja a középkor végén. In: Magyarország és a római Szentszék. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Szerk.: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Bp.–Róma, 2017. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/15.) 137–172. p.

²⁹ További bőséges irodalommal: NEMES GÁBOR: Győr egyházmegyeiek a késő középkori Rómában. In: Magyarország és a római Szentszék. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Szerk.: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Bp.–Róma, 2017. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/15.) 107–136. p.

³⁰ „partes meas apud sanctitatem vestram interponam [...] út [...] cardinalem sancti Marci tam in Curia Romana, quam eciam extra in ipsorum fratrum et tocus ordinis protectorem et advocatum constituere et deputare dignetur”. Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. (1458–1490) Kiad.: Nagy Iván – B.Nyáry Albert. IV. köt. Bp., 1878. (Monumenta Hungariae Historica, IV/4.) 324. p., n. 22.

³¹ Az ország 16. századi történetére legújabbban: PÁLFFY, GÉZA: The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century. New York, 2009. A pápasághoz fűződő egyházi, politikai kapcsolatokra monografikus szinten máig leginkább alapvető: FRAKNÓI VILMOS: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól

nuzzi-féle rövid és gyászos közjátékot leszámítva I. Ferdinánd is hiába kísérletezett magyar királyként a koronabíboros kinevezés elérésével a pápai udvarban. A császári és a magyar korona 1557. évi perszonálunió pedig a magyar királyok efféle igényét a császárokéba olvasztotta, egészen Mária Terézia uralkodásáig.³²

A bíboros protektorátus története eltérően alakult 1526 után. Aktuális politikai érdekeinek megfelelően VII. Kelemen kezdetben hajlott volna Szapolyai megválasztásának elismerésére. A különféle kapcsolatfelvételi kísérleteket azonban Ferdinánd sikeresen megakadályozta. Így Szapolyai azon igyekezete sem vezetett sikerre, hogy Giovanni Salviati az ő protektoraként működjön tovább. Az ingatag politikai helyzetben I. Ferdinánd magyar és cseh királyként nem a Medici-nepos Salviatit, hanem a Szent Római Birodalom viceprotektorát, Lorenzo Puccit bízta meg érdekei bíborosi szintű képviselőjével. Puccit VII. Kelemen I. Ferdinándhoz címzett 1529-es brevéjében „országaid protektorának” („*regnorum tuorum protector*”) nevezi.³³ Itt tehát nyilvánvalón Magyarországról és Csehországról van szó, amihez Pucci birodalmi viceprotektorsága révén természetesen társulhattak Ferdinánd osztrák tartományainak ügyei is. Pucci kardinális halála után 1532-ben Giovanni Salviati lépett örökébe. Az ő esetében tulajdonképpen korábbi protektorsága helyreállításáról beszélhetünk, melyet örömmel fogadott.³⁴ Salviatit Ferdinánd több iratában is „*causarum nostrarum in Romana curia protector*”-ként említi, területi megjelölés nélkül.³⁵

*

Meglátásunk szerint Joseph Wodka tévesen, a 16–17. század fordulóján terjedő szóhasználat alapján, a 19–20. század osztrák–magyar parázis közjogi viták szemszögéből visszatekintve beszél már az 1520-as évek második felétől „az osztrák örökös tartományok” protektorságáról pusztán az előzmények között, illetve zárójelben említve Magyarországot.³⁶ A birodalmitól önállósuló protektorátus előzménye, sőt jogelődjé egyértelműen a Hunyadi–Jagelló korban kialakult magyar (és cseh) protektorátus, amely már önmagában kettős jellegű: a területi és személyi elv keveredését mutatja. Nemcsak egy szuverén ország, hanem egyúttal egy szuverén uralkodó és országai képviselőtéről van szó. A perszonálunió miatt társul már 1507-ben a magyar protektorsághoz a cseh is, noha az választófejedelemségként jogilag inkább a birodalmi protektorátushoz tartozhatott volna. A területi és személyi elv kölcsönhatása, az 1526 utáni politikai helyzet, Lorenzo Pucci kiválasztása eredményezi, hogy Ferdinándnak sikerült leképeznie a közvetlen uralma alatt álló területek: Magyarország, Csehország és az oszt-

Mária Teréziáig. Bp., 1895.; Uő: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. III. köt. Bp., 1903.

³² Ld. alább, 51. sz. jegyz.

³³ WODKA, 1938. 18. p., 36. sz. jegyz.

³⁴ „Il serenissimo re di romani ha dato la protezione di soi regni e cose al reverendissimo Salviati, qual l’accepta molto volentieri.” Ld. következő jegyz.

³⁵ WODKA, 1938. 19. p., 39. sz. jegyz.

³⁶ Uo., 18–19. p., 62ss. p.

rák örökös tartományok képviselőjét a Bíborosi Kollégiumban, melyet Salviati tulajdonképpeni visszahelyezésével protektori tisztségébe konszolidált és legitímált is.

Az, hogy számos (elbeszélő) forrás Ferdinándot 1531-től legmagasabb címén, római királyként említi csak, nem téveszthet meg bennünket. Személyes képviselője mellett az állandósuló protektorság Magyar- és Csehország és az osztrák tartományoké, ahogy azt a legszabatosabban Giovanni Morone kinevező iratának indoklásában találjuk: azért kerül sor protektori kinevezésére, mert „*maiores quam alii informationem ac notitiam negotiorum nostrorum ac status regnorum provinciarumque nostrarum teneat*”.³⁷ Ha megfelelően értelmezzük őket, a 16. század második felében előforduló kifejezések („*cura protectionis Regnorum et Dominiorum haereditariorum Caesareae Suae Maiestatis*”; „*in causa protectionis Regnorum et provinciarum Austriacarum*”)³⁸ is szabatosnak tekinthetőek, tekintve, hogy a két királyság, Csehország 1620-ig (a fehérhegyi csatáig), illetve 1687-ig (a Buda felszabadítását követő soproni országgyűlési törvényig) választómonarchia. Valóban mind gyakrabban kerül elő hivatalos és nem hivatalos iratokban egyaránt „az örökös tartományok protektorátusának” („*eo quod sit protector dominiorum patrimonialium imperatoris*»),³⁹ amit azután Wodka alapvető munkájában kanonizált. Ugyanakkor ellenpélda is adódik, már a 16. század második feléből, amikor is a nunciaturai levelezésben a „*Protettorato d'Ungheria*” elnevezéssel találkozhatunk, illetve Ascanio Gesualdo kizárólag mint „*Hungariae viceprotectore*” kerül említésre,⁴⁰ mindez a kutatás későbbi szakaszában vélhetően 17. századi példákkal is bővíthető lesz.

Ha történetileg szabatos elnevezést akarunk adni az intézménynek, 1620-ig „Magyarország (és tegyük hozzá, társországai: Horvát- és Szlavonország), Csehország és a Habsburg örökös tartományok”, 1620-után „Magyarország és az örökös tartományok” protektorátusáról beszélhetünk. Melynek nevezéktanánál sokkal fontosabb önálló létezése, amely a császári és a magyar (s a cseh korona) 1556 utáni perszónálunióját követően is megmaradt. A protektorság esetében a területi elv erősebbnek bizonyult a személyinél. A koronabíborosság esetében, láthattuk, ez épp fordítva volt, és a koronabíborosi kinevezéseknél a spanyol, francia jelölt mellett mindig csak egy császárit találunk,⁴¹ a protektorságok azonban nem kerültek összevonásra. Véleményünk szerint leginkább azért nem, mivel az osztrák tartományokkal és Csehországgal ellentétben Magyarország sosem volt a Birodalom része, önállóságukra a magyar feudális rendek mindig és minden téren érzékenyen ügyeltek. A birodalmi mellett meglévő külön protektorátus létét tehát egyedül és kizárólag Magyarország szerepe indokolja, egyáltalán nem véletlen, sőt kifejező ezen elnevezés továbbélése.

³⁷ Uo., 63. p.

³⁸ Uo., 72–73. p.

³⁹ Uo., 75–76. p.

⁴⁰ Nuntiatur Giovanni Delfinos. (1572–1573) Hrsg.: Goetz, Helmut von. Tübingen, 1982. (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken, III/6.) 47. p.; WODKA, 1938. 64. p.

⁴¹ Vö.: TUSOR, 2003. 51–71. p.; TUSOR, 2013. 271–322. p.

Történeti és államjogi szempontból tehát helytelen pusztán az örökös tartományok protektorátusáról beszélni, és 1620-ig semmiképpen, 1687-ig pedig csak részlegesen értendő a *protectoratus regnorum et provinciarum haereditariarum Caesareae regiaeque maiestatis* elnevezésből az „örökös” megjelölés az „királyságokra” is. Le kell viszont szögezni, hogy a „*stati patrimoniali dell'imperatore*” különféle változatainak mind gyakoribbá válása a 16. század végén és végig a 17. században csupán nem pongyolaság vagy egyszerűsítő szóhasználat. Utóbbin azt értjük, hogy a Habsburg-uralkodókat is gyakorta csak *Caesarea maiestas*-ként emlegetik és nem *Caesarea regiaeque maiestas*-ként. Sőt még a magyar nyelvű főpapi, főúri misszilisekben is mindig „császár urunkat” írnak, noha épp ők maguk választották és koronázták Magyarország királyává a Habsburg-uralkodót, s Magyarországot ekként kormányozta. (Király urunkat csak akkor írtak, ha a választásra és koronázásra már sor került, de még nem lépett a császári trónra, mint például II. Mátyás 1608 és 1612, II. Ferdinánd 1625 és 1637, IV. Ferdinánd 1647 és 1654, valamint I. Lipót 1655 és 1657 között.) A gyakorlati, tényleges működést tekintve ugyanis ez a bíboros protektorátus is éppúgy a Habsburg-diplomácia, római érdekérvényesítés és -képviselés homogén eszközévé vált, mint a Birodalom protektorátusa. A Habsburgok e téren igen erős pozíciókkal rendelkeztek, spanyol részről összesen három protektorátusuk volt: Kasztília és Nyugat-Indiák, Aragónia és Szicília, Nápoly, valamint a 17. század közepéig Portugália.⁴² Gyakorlatilag e bíboros protektorátus az első olyan jelenség a nemzetközi szinten, amely intézményesen képviseli a formálódó dunai Habsburg-monarchiát, amely a kezdetektől mindig is több volt, mint perszónaluniók laza konglomerátuma, de sosem érte el a reálunió vagy az egységes, központosított állam szintjét,⁴³ és amelynek „alapító okirata”, II. Ferdinánd végrendelete csak 1620-ban kelt.⁴⁴

d) A Habsburg-protektorátus a 16. század második felében

A birodalmiéhoz hasonlóan meghatározóan a *Reichshofskanzleion* keresztül – és csak esetenként az udvari magyar kancellária bevonásával – irányított „Habsburg-protektorátus” vagy „Habsburg-országok protektorátusa” (talán ezek a legszabatosabb rövidített *terminus technicusok*) magyar viszonylatban az 1580-as évekre mutatott komolyabb működési zavarokat. Ilyenekről korábbról nem tudunk. A később pápává választott Marcello Cervini (1542–1555) alatt a konzisztoriális ügyvitel működni látszik. A polgárháborús viszonyok között a két uralkodó által végbevitt kettős püspökkinevezések orvoslása Antonio Pucci és Giovanni Angelo de' Medici viceprotektorok tevékeny közreműködésével 1554-ig több hullámban megtörtént. Utóbbi, a későbbi IV. Pius hiába kérvényezte a II. Marcell pápai trónraléptével megürült hivatalt, azt Giovanni Morone nyerte el (1555–

⁴² WODKA, 1938. 78ss. 84., 92., 111. p.

⁴³ Történetének máig legjobb összegzése: EVANS, ROBERT JOHN W.: *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550–1700. An Interpretation.* Oxford, 1979.

⁴⁴ HÓMAN BÁLINT – SZEKFŰ GYULA: *Magyar Történet.* IV. köt. Bp., 1943. 25. p.

1580).⁴⁵ Morone működésére szintén konszolidált protektori ügymenet jellemző.⁴⁶

Változás 1580-ban következett be, amikor is először figyelhető meg a 17. században gyakran alkalmazott modell. Vagyis, hogy a protektor (1580–1600) a tiroli Andreas von Österreich főherceg személyében egy császári koronabíboros lett, akit állandó jelleggel viceprotektorként egy kurális kardinális, jelen esetben Alfonso Gesualdo (1581–1603) helyettesített. Vele a magyar püspökök a korábban már két ízbeli konzisztórium elöterjesztés (*praeconisatio és propositio*) előkészítéséért és elvégzéséért járó protektori illeték, az úgynevezett *propina* fizetése miatt kerültek konfliktusba. Az újonnan kinevezett váci, csanádi, nyitrai, tinini és zenggi püspökök 1583 tavaszán jelentették fel Gesualdo bíboros viceprotektort II. (I.) Rudolfnál (1576–1608/1612) amiatt, hogy a kardinális azelőtt – mármint Morone idejében – sosem fizetett, jelentősebb összeget követel tőlük, amint azt Rómába küldött ügyvivőjük tudatta. A főpapok taktikusan igyekeztek megkerülni Gesualdot, a sérelem orvoslását a tulajdonképpeni protektortól, az Innsbruckban székelő Ausztriai Andrástól várták, fizetési mentességüket Morone hosszas protektori működése alatti úgymond szerzett jogokra alapozták.⁴⁷

Az uralkodó a panasz nyomán 1583. június 21-én szólította fel a főherceg-bíborost, hogy figyelmeztesse Gesualdot, ne terhelje újabb fizetési kötelezettségekkel a prelátusokat. A protektor július 1-i válaszában azonban kételkedését fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy helyettese új és ismeretlen illeteket vetne ki, s csupán arra volt hajlandó, hogy rövid időn belül informálódik az ügyben.⁴⁸ A vita miatt a pápai megerősítésekre októberben, illetve a következő év májusában került sor.⁴⁹ A probléma ekkor alkalmi rendezést nyerhetett. 1588. január 25-én Heresinszky Péter győri püspök, kancellár Puteo nuncius közbenjárását kérte a két protektornál a *propina* elengedésére, a nuncius azonban hatásosabbnak vélt egy főhercegi ajánlást.⁵⁰

Az eset azt mutatja, hogy már a 16. század végére magyar részről a eredendően nemzeti/állami érdekképviselőt jelentő protektori intézményt meglévő formájában diszfunkcionálisnak kezdték tekinteni, amely inkább akadály, mintsem segítség a királyi püspökkinevezések pápai megerősítésének megszerzésében.

⁴⁵ WODKA, 1938. 63. p.

⁴⁶ WODKA, 1938. 63–64. p., ill. a következő jegyzetekben idézendő források.

⁴⁷ Datálatlan kérvényük eredetije: Österreichisches Staatsarchiv. (továbbiakban: ÖStA.) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban: HHStA.) Ungarische Akten. Allgemeine Akten. Fz. 115, [Konv A], ff. 137–138.

⁴⁸ Uo., [Konv. B], ff. 56–57.

⁴⁹ Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi. Ed.: Gulik, Wilhelm van – Eubel, Conrad. Vol. III. Monasterii, 1923. 161., 259., 314., 325. p.

⁵⁰ Die Nuntiatur am Kaiserhofe. II. Antonio Puteo in Prag, 1587–1589. Hrsg.: Schweizer, Joseph von. Paderborn, 1912. (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken, 3a/2/2., Quellen und Forschungen aus Gebiet der Geschichte, 14.), 564. p., n. 334.

2. A Habsburg-protectorátus a 17. században

a) Törekvések az önálló magyar bíboros protectorátus megteremtésére

A magyar koronabíborosság megszűnését és a magyar bíboros-protectorátusi intézmény önállóságának elvesztését követően a 17. század elején kibontakozó tridentianus katolikus megújulás a középkor végi állapotok visszaállítására tett kísérletet. Míg a bíborosi kollégiumbeli tagságra vonatkozó magyar jogosultság elismertetésére csupán a század derekán történt próbálkozás,⁵¹ a bíboros protectorátus kérdésével már az 1611-es esztergomi tartományi, tulajdonképpen azonban nemzeti zsinat⁵² foglalkozott. A zsinat *de facto* átfogóan intézményesítette a trienti reformot Magyarországon, a kora újkori katolikus konfesszionalizáció érdemi kibontakozása nyitányának tekinthető. A püspökök rendezni kívánták az Apostoli Székkel való kapcsolattartás, a római magyar jelenlét kérdését is. A pontok között ott találjuk azt a kérést, hogy a pápa Forgách Ferenc bíboros esztergomi érseket nevezze ki Magyarország protectorává („*ut Sua Sanctitas protectorem Hungariae [...] Illustrissimum Dominum Cardinalem Strigoniensem nominare dignetur*”), továbbá hogy ő legyen a római – némettel egyesített – magyar kollégium védnöke is, töltsék fel, sőt növeljék az ottani és más pápai kollégiumbeli helyeket, Rómában és Loretóban legyen újra magyar gyóntató; rendezzék a szentelési fakultások, a böjti fegyelem és a liturgikus kérdések magyar vonatkozású problémáit is.⁵³

A nemzeti zsinat határozata azt mutatja, hogy a protectorátussal kapcsolatosan pár évtizeddel ezelőtt felszínre került problémák nem oldódtak meg, illetve hogy a kibontakozó katolikus konfesszionalizáció fontosnak tartotta a Szentszékhez fűződő kapcsolatok mélyreható rendezését, és ebben kiemelt figyelmet élvezett a bíboros protectorátus kérdése. A rendezés azonban nem került sor. Mint köztudott, a kérdés alapvetően ugyanis nem pápai, hanem uralkodói kompetencia volt, a protector személyéről, a protectorátus működéséről érdemben a császári (és királyi) udvarban döntöttek. A pápai kinevezés csupán a kánoni legitimitációt jelentette.

Az 1630-as években a magyar protectorátus ügye minden korábbinál élesebb megfogalmazásban kerül elő. Pázmány Péter erősen sérelmezte, hogy a Franz Dietrichstein birodalmi protectorrá történő előrelépését követően Habsburg koronabíborosként és *cardinale nazionale*ként nem ő kapta meg a Habsburg-protectorságot – melyet Giovanni Morone után

⁵¹ TUSOR, 2005. 59–76., 323. p.; a későbbi fejleményekre, köztük a magyar királyi jogosultság elismertetésére Mária Terézia idején: *uo.*, 77–105., 323–324. p.; 106–160., 324–326. p.; 161–196., 326. p.; 205–210., 327–328. p.

⁵² Vö.: TUSOR, PÉTER: Synoden in Ungarn in der frühen Neuzeit. In: Begegnung der Kirche in Ost und West im Spiegel der synodalen Strukturen. Festschrift für Petar Vrankić zum 70. Geburtstag. Hrsg.: Grohe, Johannes van et. al. Sankt Ottilien, 2017. 331–353. p., 339–340. p.

⁵³ Valamint, hogy a kánoni kivizsgálási eljárás a pápa által kijelölt magyar főpap előtt is lefolytatható legyen (lévén, hogy a nuncius az ország területén kívül, Bécsben tartózkodott). PÉTERFFY, CAROLUS: *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrate. Viennae–Posonii, 1742. Vol. II. 216–217. p.* (Memoriale eorum, quae apud S.D. Paulum Papam V. Illustrissimus D. Cardinalis Strigoniensis agere ac proponere debent.)

Andreas von Österreich és Dietrichstein személyében több mint félévszázadon keresztül ilyenek töltötték be –, hanem Ippolito Aldobrandini bíboros. Pázmány egy ideig valóban jelölt volt, sőt azt is tervezték a bécsi udvarban, hogy 1632-es követsége után protektorként visszaküldik Rómába.⁵⁴ Hippolito Aldobrandini kinevezésében a Barberinik Pázmánnyal szemben bejelentett tiltakozása, illetve az Aldobrandini család hatékony bécsi érdekérvényesítése mellett a Gaspare Borgia eltávolításával alaposan meggyengített római Habsburg-*factio* tényleges erősítésének szempontja is szerepet játszhatott.⁵⁵ (Antonio Zapata után Borgia szintén koronabíborosként és protektorként – és olykor követként – képviselte Madridot a pápai udvarban.⁵⁶) Pázmány személyes csalódottságán túl Aldobrandini eljárását is kritizálta, mivel a protektori tevékenységéért díjazást követelt. Bizalmasát és majdani utódát, Lippay György egri püspök, udvari magyar kancellárt arra utasította érélyes hangú levélben 1635. június 2-án, hogy érje el II. Ferdinándnál Magyarország protektorátusának önállósítását, amelynek külön illetékek fizetése nélkül kellene segítenie a magyar püspökök pápai bulláinak megszerzésében. Pázmány soraiból az is kiderül, hogy a magyar klérusban (sőt talán a világi katolikus rendek sorában is) korábban is jelen volt az önálló magyar protektorátus kérdése, melynek megoldatlanságából nehézségei támadhatnak az udvarnak Magyarországon:

„Ófelsége olasz embernek adta titulum protectionis haereditiarum Provinciarum, mint ha maga subjectusi között elégséges Cardinál ember nem találtatott volna. En bizony soha nem kévvántam, de tudom, említi kegyelmed minemű unalmason sollicitáltak engemet, míg Cardinál uram⁵⁷ bírta azt az titulust, hogy Magyarország ne comprehendaltassék az alatt a haereditaria provinciák alatt, amint hogy Magyarország nem provincia, es a haereditariumról valo disputatiót nem jó mozdítani. Most Cardinalis Aldobrandinus uram azt kívánja, hogy az mely tituláris pispököknek taxáját meg engedi, mégis a bancóról levelet küldjenek, mintha megfizették volna. Ezzel akar zabolát vetni szájkba a szegény titularis pispököknek, sőt a többinek is, hogy annátakat, taxákat, propinákat és ezer efféle fizetéseket adgyak, melyeket

⁵⁴ BECKER, ROTRAUD: Der Skandal um den Rombesuch Kardinal Pázmánys im Spiegel der Nuntiaturberichte des Jahres, 1632. In: *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken*, 2012. 381–429. p.; TUSOR, PÉTER: Le origini della bolla “Sancta Synodus Tridentina”. In: *La Dinastia de los Austria: Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Ed.: Millán, José Martínez – Cuerva, Rubén González. Madrid, 2011. (Colección “La Corte en Europa”. Temas, 5.) 205–227. p.

⁵⁵ A római légkörre az 1630-as évek derekán: VISCEGLIA, MARIA ANTONIETTA: Congiurarono nella degradazione del Papa per via di un concilio: la protesta del cardinale Gaspar Borgia contra la politica papale nella guerra dei Trent'Anni. In: *Roma Moderna e Contemporanea*, 2003. 1–2. 167–193. p.

⁵⁶ Vö.: THIESSEN, HILLARD VON: Familienbande und Kreaturenlohn. Der (Kardinal-) Herzog von Lerma und die Kronkardinäle Philipps III. von Spanien. In: *Jagd nach dem roten Hut. Kardinalskarrieren im barocken Rom*. Hrsg.: Karsten, Arne von. Göttingen, 2004. 105–126., 110–115., 115–119. p.

⁵⁷ Ti. Franz von Dietrichstein.

ekkoráig nem adtanak.⁵⁸ Bizony dolog, amint látom, immár hogy reá kemenyedtek az emberek, búsulást szereznek Ófelségének, ha remediomot nem talál Ófelsege, és a magyarországi protectiót el nem szakasztja a' haereditarium provinciarum protectiótul. Úgy tetszik énnekem, hogy a magyarországi protectiónak csak titulárisnak kellene lennie és nem haszonra nézőnek. Kegyelmed ezt az dolgot dextre és effiaciter proponálja Ófelségének, ne mondhassa Ófelsege jövődöben is, hogy nem volt oly igaz szolgája, aki erről praemondeálta volna.”⁵⁹

Pázmány csupán fogalmazványban fennmaradt magyar nyelvű sorai jól mutatják mindazt a problémahalmazt, amely Magyarország bíboros protektorátusát alapvetően jellemezte végig a kora újkorban, nemcsak a 16. században. A problémák gyökere az ország korábban már érintett történelmére, sajátos közjogi helyzetére vezethető vissza a Habsburgok birodalmában. A magyar szent korona rövid megszakítással (1608–1612) 1556-tól perszonálunióban állt a császári koronával. A meg-megújuló centralizációs törekvések, az oszmán hódítással szembeni védekezés kényszere a perszonáluniónál jóval szorosabb integrációt eredményeztek. A magyar rendiség (mely sajátosan egyházi és világi komponensből állt) ugyanakkor számos területen sikerrel védte önállóságát, mint említettük, az ország egészen a 17. század végéig, 1687-ig megmaradt választó-monarchiának. Magyarország önálló bíboros protektorátusának vissza-visszatérő kérdését, bár nem sikerült megoldani, a római magyar érdekképviselőt praktikus szempontjai mellett ezen törekvések, sőt az ország szuverenitása nemzetközi reprezentációja igényének összefüggésében kell értelmeznünk. A magyar protektorátus felélesztésére az utolsó kísérlet 1638-ban történt. A római magyar egyházi érdekképviselő újraszervezésének folyamatában⁶⁰ Lósy Imre primás (1637–1642) nem közvetítő útján, mint Pázmány, hanem írásban kérte 1638 augusztusában, pár héttel Ippolito Aldobrandini hirtelen halálát követően III. Ferdinándot a külön *Protettorato d'Ungheria* felállítására. Az uralkodó azonban rövid úton elutasította a kérés teljesíté-

⁵⁸ Hippolito Aldobrandini. Az ügy előzményéhez tartozik, hogy Pázmány 1635. április 15-én, Nagyszombatban kelt levelében kérte az új protektort Dubovszky György csanádi püspök propinájának elengedésére: „Occasionem mihi scribendi ac debita obligatissimamque obsequia eminentiae vestrae deferendi praebuit reverendissimus dominus Georgius Dubouský nominatus episcopus Chanadiensis. Cuius episcopatus etsi totaliter a Turcis occupatus sit, neque ullo inde proventus percipere episcopus possit. Quia tamen ad regis Hungariae patronatum spectat Chanadiensis episcopi nominatio, atque etiam in mea dioecesi sat ampla necessitas non exigua sit episcoporum titularum, eminentiam vestram diligenter rogo, velit ipsi propina, quae praetendi possit, relaxari. Quo nomine et a Deo uberem mercedem eminentia vestra reportatura est, et me sibi multis nominibus obstrictum obligationem reddet. Pro me autem illud humiliter et instanter ab eminentia vestra rogo, ut me inter suo obligatissimos et addictissimos servitores numerare velit.” Archivio Doria-Pamphili (Roma), Archiviolo. busta 314. f. 685r–v.

⁵⁹ Primási Levéltár. (Esztergom) Archivum Ecclesiasticum Vetus. n. 174. f. 8.

⁶⁰ Vö.: Il papato e le chiese locali. Cura di: Sanfilippo. Matteo – Tusor, Péter. Viterbo, 2014. (Studi di storia delle istituzioni ecclesiastiche, 4.) 147–166. p.

sét, mondván, nem tartja szükségesnek – sőt az első megfogalmazás szerint „az ország egyházai javára szolgálónak sem” – ezen egy ország számára külön protektor kinevezését.⁶¹

Magyarország saját római bíboros protektorátusának kérdése ezzel végleg lekerült a történelem napirendjéről.

b) A kutatás lehetőségei

A fontosabb magyar vonatkozások vázlatos bemutatása mellett a kutatás jelenlegi szakaszában egyelőre nem vállalkozhatunk a Habsburg-protektorátus 17. századi gyakorlati működésének vázlatos áttekintésére, még a magyar adatok vonatkozásában sem. Nemcsak terjedelmi okok, hanem az idevágó előmunkálatok hiánya miatt sem. A problémát ezúttal azonban nem a források hiánya, hanem azok bősége okozza. A Joseph Wodka alapvető munkájában csupán részlegesen, főként archontológiai céljaival összhangban aknázza ki a *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* vonatkozó irategyűtéseit, melyek között a *Reichshofkanzleion* belül külön *Protektorat* nevű fondot is találunk.⁶² A történeti megismerés különleges lehetőségét nyújtja, hogy a korszakban hosszas évtizedekig mind Dietrichstein (1603–1634), mind pedig Ernst Adalbert Harrach (1644–1655–1667) személyében olyan bíboros viselte a protektorságot (illetve Harrach esetében 1655-ig a komprotektorságot), aki nem Rómában rezideált, és nevükben olasz viceprotektorok vagy alkalmi helyettesek (*protectores substituti*) látták el feladataikat, mindenekelőtt a konzisztoriális javadalmak kánoni províziójának intézését.⁶³ Ez a megoldás nyilván nem segítette a kúriai érdekérvényesítést, és egyéni karrierszempontokat kell keresnünk mögötte. A protektori cím mindig is komoly presztízst jelentett a Szent Kollégium

⁶¹ „Archiepiscopo Strigoniensi. Ferdinandus etc. Reverendissime in Christo pater fidelis nobis sincere dilecte.) Ea, quae fidelitas vestra de dato vigesima proxime evoluti mensis Augusti de speciali protectore regni huius nostri Hungariae apud sanctam sedem apostolicam procurando atque constituendo nobis perscripsit, benigne intelleximus. Licet autem...* non existimemus, ut peculiaris protector pro solo hoc regno deligi ac destinari debeat, nihilominus tamen simul atque alterum pro reliquis quoque regnis et provinciis nostris protectorem denominaturi sumus, benigne quoque curaturi erimus, ut is condignam rationem episcoporum titularium in ipsa confirmatione semper habeat, nec eosdem solutione propinae, ut vocant, aggravet. Id, quod fidelitati vestrae interea pro notitia significandum esse duximus.” Utána kihúzza: „pro emolumento ecclesiarum dicti regni nostri magis proficuum”. Az említett újonnan kinevezett protektor, akinek a tényleges rezidenciával nem rendelkező magyar püspököket illetégmentesen kellett segítenie Maurizio di Savoya volt. A csehországi Brandeis-Altunzlauban 1638. szeptember 16-án kelt levél fogalmazványát az udvari magyar kancellárián készítették el: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL. OL.) A 35. (= Magyar Kancelláriai Levéltár. Conceptus Expeditionum.) n. 1638/326.

⁶² A HHStA. legújabb leírása bőséges irodalommal: FAZEKAS ISTVÁN: A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai. Bp., 2015. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak, 10.) küln. 557–566. p.

⁶³ WODKA, 1938. 64–68. p.

tagjai számára.⁶⁴ Ugyanakkor nem csupán formális hivatalviselésről van szó. Római megbízottjaikon keresztül mind Dietrichstein, mind Harrach aktívan részt vettek a konzisztoriális ügyek intézésében, akik heti rendszerességű jelentéseikben számoltak be megbízóiknak – az egyéb római fejlemények mellett – a protektorátus ügyeiről. Olyan fejleményekről, amelyek „normális esetben”, azaz egy Rómában élő és működő bíboros esetében a szóbeliség szintjén maradtak volna.

Hihetetlenül értékesek Iacomo Olivieri Dietrichsteinnek írt beszámolói.⁶⁵ Ezeknek köszönhetően többek között számos magyar ügy is nyomon követhető. Például Pázmány Péter 1616-os esztergomi érseki kinevezésének részletei – az Olivierinek adott pápai audiencia, a Pietro Aldobrandini viceprotektorral folytatott megbeszélések leírásával együtt –, melyeknek köszönhetően sikerült megérteni a csavaros történetet, amely a 18. század óta áll a magyar historiográfia érdeklődésének homlokterében (Pázmány jezsuitaként nem lehetett volna főpap).⁶⁶ Harrach esetében 1655-ig Giovanni Barsotti jelentéseit kell említeni, őt követően pedig Michele Orsucciét.⁶⁷ Sőt Barsotti esetében Harrach eredeti utasításai, válaszai is ránk maradtak.⁶⁸

A helyzet még ennél is kedvezőbb. Harrach esetében nemcsak újabb kiadott naplója és feljegyzései,⁶⁹ hanem fennmaradt gazdag levelezése is

⁶⁴ Dietrichsteinre: BALCÁREK, PAVEL: Kardinál František z Dietrichštejna. Kroměříž, 1990.; CATALANO, ALLESSANDRO: La Boemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa centrale. (1620–1667) Roma, 2005. (Temi e testi.)

⁶⁵ Moravský Zemský Archiv. Rodiný Archiv Dietrichštejnů. Korrespondence Kardinála Františka Dietrichštejna. kart. 438. Vö.: PARMA, TOMÁŠ: František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve. Brno, 2011. (Kniznice Matice moravské, 36.) 185ss., 240ss. p.

⁶⁶ Olivieri idevágó jelentései kiadva: TUSOR PÉTER: Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616. (Mikropolitikai tanulmány.) Bp.–Róma, 2016. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/13.) 375–384. p., n. 24. 28. 29. sz. Az ügyben viceprotektorként eljáró Pietro Aldobrandinire: MÖRSCHER, TOBIAS: Von der Vergänglichkeit der Macht. Der Kardinalnepot Pietro Aldobrandini. (1571–1621) In: Jagd nach dem roten Hut. Kardinalskarrieren im barocken Rom. Hrsg.: Karsten, Arne von. Göttingen, 2004. 88–104. p. Az Aldobrandini hagyatékában fennmaradt, jelenleg a frascati *Villa Belvedere*-ben található *processus informativusok* jegyzéke: Magyarország és a római Szentszék. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Szerk.: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Bp.–Róma, 2017. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/15.) 314–315. p.

⁶⁷ ÖStA. Allgemeines Verwaltungsarchiv. (továbbiakban: AVA.) Gräfllich Harrach'sches Familienarchiv. Kart. 136. (Barsotti), Kart. 147. (Orsucci).

⁶⁸ Bibliotheca Apostolica Vaticana. Vat. Lat. 13507–13509. Vö.: JEDIN, HUBERT: Propst G.B. Barsotti, seine Tätigkeit als römischer Agent deutscher Bischöfe (1638–1655) und seine Sendung nach Deutschland. (1643–1644) In: *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*, 1931. 377–425. p.

⁶⁹ Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach. (1598–1667) Hrsg.: Keller, Katrin – Catalano, Alessandro. Band 104/I–VII. Wien–Köln–Weimar,

számtalan adatot tartalmaz (kom)protektori működésére.⁷⁰ Girolamo Colonna esetében pedig gyakorlatilag az utókor számára a komplett protektori levéltár megőrződött az eredeti uralkodói mandátumok sorozatával, a konzisztórium előterjesztések példányaival együtt.⁷¹ (Colonna 1644-től a Birodalom protektora volt, de egészen 1644-ig bekövetkezett haláláig ő helyettesítette Harrachot a konzisztóriumokon.⁷²) A csak rövid ideig, 1635 és 1638 között működő Ippolito Aldobrandini levelezése szintén jól használható.⁷³

Mindezen, már rendelkezésre álló forrásbázis alapján tulajdonképpen nem csupán az önálló magyar protektorátus kérdése ismerhető meg alaposabban. Nem csak az válaszolható majd meg, hogy miért nem sikerült azt ismét életre kelteni, és milyen helyettesítő megoldások születtek a magyar egyháziak részéről, illetve hogy hangos igényük az illetékmentes protektori közreműködésre valóban rendelkezett-e joggal. Tulajdonképpen monografikus feldolgozás készíthető a protektorátus működéséről, értelemszerűen nemcsak a konzisztóriális – előkészítésében meglehetősen bonyolult és a korszakban sokszor esetleges – ügymenet részleteiről, hanem a kongregációknál és egyéb hivataloknál történő képviselő, a politikai érdekvérvényesítés kérdéseiről is.

A kutatásban kiemelt szerepet kell majd szánni a protektorok mellett az auditoroknak. A konzisztóriális ügyek előkészítésének tényleges intézése ugyanis a protektorátus mindenkor auditorán nyugodott. Ő intézte a kánoni kivizsgálás jegyzőkönyv kivonatolását, aláíratását a három bíborosi rend vezetőjével (*Capi dei Ordini*), a konzisztóriumokon felolvasásra kerülő összefoglaló kiosztását a bíborosok között. Emellett a protektori privilégiumokkal összefüggésben külön szerepe volt a metropolitai pallium megszerzésében. Már most megállapíthatjuk, hogy az államok feletti protektorátus intézménye egy tipikusan 15–16. századi jelenség, amely – úgy

2010. – A magyar szereplők azonosításai sajnos több esetben tévesek, e vonatkozásban szükség lesz majd egy corrigenda készítésére.

⁷⁰ Pl. ÖStA. AVA. Familienarchiv Harrach, Kart. 133, 134, 145, 146, 148, 171, 172.

⁷¹ Biblioteca Statale Santa Scolastica (Subiaco). Archivio Colonna. Sovvrani. busta AO, BE, BL, BJ, BN, AW.; Carteggio Girolamo I, Corrispondenza (con inventario analitico elettronico); Documentazione diversa (concistori, memoriali, suppliche) (ordine cronologico). Protektorátusának két kulcsfigurája: az uditore Agostino Torelli apát (vö. Sovvrani, bust. Ao, n. 1291); és Colonna bécsi ágense, Angelo Simonelli (Corrispondenza, passim), aki fontos háttérinformációkkal szolgált a bécsi udvarból érkező utasításokhoz.

⁷² WODKA, 1938. 68. p.

⁷³ Ippolito Aldobrandini levelezése: Archivio Doria-Pamphili (Roma). Archiviolo. busta 314ss. Vö.: VIGNODELLI RUBRICHI, RENATO: Il fondo Aldobrandini dell'Archivio Doria Landi Pamphilj. In: *Archivio della Società Romana di Storia Patria*, 1969. Ser. 3. Vol. 23. 15–40. p. – Giulio Savelli (komprotektor, 1642–1644) működésére nem találtam adatokat a Savellik levéltárának fennmaradt részeiben (Archivio di Stato Roma, Archivio Sforza-Cesarini, Archivio Gisutiniani). Carlo Emanuele Pio di Savoia komprotektor (1635–1641), Maurizio di Savoya (1638–1642) és Carlo Pio di Savoya protektor (1673–1689) Torinóban valószínűsíthető anyagát még nem tanulmányozhattam. Francesco Maria de' Medici protektor (1689–1702) iratairól egyelőre nincsen közelebbi információ.

tűnik – mind kevésbé felelt meg a 17. századi bürokratizáció igényeinek, és csak ügyvel-bajjal tudott hivatalyszerűen működni. Kérdés, hogy az auditor vajon minden esetben a protektor saját bizalmi embere és egyúttal római ágense volt-e, vagy működését, kiválasztását más szempontok is befolyásolták-e. Tisztázni kell, hogy rendelkeztek-e külön uralkodói kinevezéssel, vagy csupán protektori megbízásuk volt, illetve hogy kiválasztásukról milyen szempontok alapján és ki döntött, egyáltalán beszélhetünk-e egységes gyakorlatról a korszakban⁷⁴?

A hivatalyszerű működés kihívásainak vizsgálata mellett fontos szempont, hogy a protektorátus intézménye nem vizsgálható csak önmagában, hanem az adott római érdekképviseleti szisztéma részeként. A politikai érdekérvényesítésben aktívan részt vett a mindenkori követ (sőt alkalmanként követek), akik a konzisztoriális ügyek intézésébe is belefolytak.⁷⁵ Ezen ügyeket külön ágensek kísérték végig. Külön vizsgálni kell az ágensek és az auditorok munkakapcsolatát, az esetleges személyi átfedéseket.

A Habsburg-protektorátus sajátos jellegéből adódóan állami protektorátus és nem nemzeti protektorátus, ami akár a Birodalom esetében is elmondható (*Protektorat der deutscher Nation*). Létezése nem biztos, hogy a 17. században már ténylegesen erősítette a Habsburgok kúriai pozícióit. Az önmagában is összetett érdekképviseleti szintek működésének összehangolása már az 1630-as évek második felében kiemelt követelmény volt. Tudjuk, hogy Scipione Gonzaga több tanácskozást tartott a protektorok és a császári Rota-auditor részvételével, melyeken több tervzet is készült egy hatékony és összehangolt birodalmi, Habsburg érdekképviseleti struktúra létrehozására.⁷⁶ Nyilvánvalóan ennek meg nem valósulása következményeként a birodalmi és a Habsburg-protektorátus egymáshoz való viszonyának tisztázatlansága, kompetencia-problémái miatt erősödött fel a tendencia, amely a 17. század utolsó évtizedeiben és a 18. század elején már kizárólagosan működik: mindkét protektorátus élén ugyanazt a bíborost találjuk, a 17. század végétől Kollonich Lipót (Leopold von Kollonitsch) esztergomi érsek (protektor: 1702–1707), Johann Philipp von Lamberg passauai püspök (protektor 1707–1712), és Keresztély Ágost (Christian August von Sachsen-Zeitz) ugyancsak esztergomi érsek személyében.⁷⁷

⁷⁴ A magyar ágensekre a 17. században áttekintő jelleggel ld.: TUSOR, PÉTER: Gli agenti dei prelati ungheresi a Roma nel Seicento. In: *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken*, 2012. 359–380. p.

⁷⁵ A császári követségre Rómában: FOSI, IRENE: La famiglia Savelli e la rappresentanza imperiale a Roma nella prima metà del Seicento. In: *Kaiserhof – Papsthof*. (16.–18. Jahrhundert.) Cura di: Bösel, Richard – Garms-Cornides, Elisabeth. Wien, 2006. (Publikationen des Historischen Institutes beim Österreichischen Kulturforum in Rom, I/12.) 67–76. p.

⁷⁶ Scipione Gonzaga III. Ferdinándhoz. Róma, 1637. december 5. (ÖStA. HHStA. Reichshofkanzlei. Protektorat. Fz. 1, f. 14.; a római ülésen elfogadott felterjesztés: uo., ff. 147–148.): A több követi *dispacciból* a bécsi udvari magyar kancellária által készített kivonatok: MNL. OL. A 33. (= Magyar Kancelláriai Levéltár. Propositiones et opinionones.) fasc. s.d., ff. 1041–1043 (Litterae et scripta per principem Bozzoli Roma transmissa) [5. cs.] Kivonatok: A/33.

⁷⁷ WODKA, 1938. 60–62., 68–69. p.

Sőt a század derekától Girolamo Colonna, Friedrich von Hessen-Darmstadt és Carlo Pio nemcsak bíboros protektorként, hanem hivatalos császári követi minőségben képviselték a Birodalom és a Habsburg-országok ügyeit.⁷⁸ Hessen-Darmstadt az egyetlen Habsburg-koronabíboros (és *cardinalis nationalis*), aki protektorként – Eitel Friedrich von Hohenzollern rövid időszakát (1621–1623) leszámítva – az Örök Városban működött. A konvertita bíboros egészen páratlan módon azt követelte, hogy betekintést nyerhessen a pápai Államtitkárságnak a bécsi nunciatúrával folytatott diplomáciai levelezésébe. Római szereplése, majd eltávolítása az Örök Városból mutatja a bíboros protektori szerepkörbe kódolt antagonizmusokat, illetve azt, hogy a pápaság az uralkodói abszolutizmus kibontakozása kezdetén még el tudta hátrítani szuverenitásának ilyen mérvű veszélyeztetését.⁷⁹

*

A 18. század a katolikus abszolutista monarchiák befolyásának erősödését hozta a pápaság felett. E befolyás megjelenítésében meghatározó szerepet játszottak a koronabíboros protektorok is, amint azt a legszemléletesebben a Franz Herzan von Harrach, a Birodalom utolsó protektorának tevékenysége, az 1799–1800. évi konklávéban játszott szerepe mutatja. A politikai szerep felerősödését a konzisztoriális funkció visszaszorulása kísérte, a püspökjelöltek előterjesztése mind kizárólagosabban a pápák jogává vált.⁸⁰

⁷⁸ Jelentéseik (1651–1689): ÖStA. HHStA. Diplomatische Korrespondenz. Fz. 58., 60–67. A bíborosprotektorok diplomáciai szerepére ld.: PONCET, OLIVIER: Les cardinaux protecteurs des couronnes en cour de Rome dans la première moitié du XVIIe siècle: l'exemple de la France. In: La corte di Roma tra Cinque e Seicento. «Teatro» della politica Europea. Atti del Convegno Internazionale i Studi. (Roma, 22–23 marzo 1996.) Cura di: Signorotto, Gianvittorio – Visceglia, Maria Antonietta. Roma, 1998. (Biblioteca del Cinquecento, 84.) 461–480. p., küln. 471–474. p.

⁷⁹ KÖCHLI, ULRICH: Trophäe im Glaubenskampf? Der Konvertit und Kardinal Friedrich Landgraf von Hessen-Darmstadt. (1616–1682) In: Jagd nach dem roten Hut. Kardinalskarrieren im barocken Rom. Hrsg.: Karsten, Arne von. Göttingen, 2004. 186–204. p., 200–203. p.

⁸⁰ A 18–19. századra ld.: BLAAS, RICHARD: Das Kardinalprotektorat der deutschen und der österreichischen Nation im 18. und 19. Jahrhundert. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv*, 1957. 148–185. p. (a protektorok politikai tevékenységére: 148–151. p.)